AJALEHE JUHTKIRI ÕPETAJANA

Kathy Sarapuu
Tartu Ülikool

Käesolev artikkel käsitleb juhtkirjades avalduvat õpetaja rolli. Artikli eesmärgiks on vaadelda, missuguseid keelelisi vahendeid kasutatakse juhtkirjades õpetuste ja soovituste edastamiseks ning kellele need õpetused on suunatud. Analüüsi aluseks on 90 juhtkirja ajalehtedest Postimees, Eesti Päevaleht ja SL Õhtuleht ajavahemikes 07.10.2002–26.10.2002 ja 03.02.2003–15.02.2003.

Igal tekstil on oma suhtluseesmärk. Juhtkirjade funktsioonideks on nt seletamine, veenmine, hoiatamine, kritiseerimine, õpetamine, ennustamine. Juhtkirjades on ajalehel õigus esitada oma arvamusi, nõudmisi, üleskutseid ja anda lugejale juhiseid kas siis otse või vihjates. Vastavalt teksti eesmärgile valitakse ka keelelised vahendid.

1. Õpetamine ja deontiline modaalsus

Õpetamine on üks tähtsamaid ja selgemini väljenduvaid juhtkirja suhtlusfunktsioone, millega sekkutakse ühiskonna ellu. Õpetamine näitab, et vastav isik või institutsioon on ühiskonnas piisavalt autoriteetne, et soovitusi anda ja kedagi õpetada. Juhtkiri esineb ajalehe või toimetuse nimel, kollektiivne ja institutsionaalne kõneleja aga tugevdab väljendatud seisukohtade autoriteetsust, mis ongi juhtkirjade eesmärgiks. Kirjutaja roll on paratamatult seotud lugeja rolliga. Õpetaja positsioonilt kirjutades konstrueerib autor vastuvõtjale õpetatava, õpilase rolli.

Teksti suhtlusfunktsioon avaldub eelkõige modaalsuse kaudu. Õpetaja roll on keeleliselt seotud deontilise modaalsusega ehk lubatushinnanguga, mille tähendusskaalasse kuuluvad lubatavus,

vajalikkus, kohustuslikkus ja nende eitavad variandid. Halliday (1994) järgi on olemas neli kõneakti, millest kahe puhul vahendatakse teadmisi (väitmine ja küsimine) ja kahe puhul tegevust (nõudmine ja pakkumine). Deontiline modaalsus on seotud tegevuse vahendamisega st nõudmisega.

Deontilist modaalsust on nimetatud ka agendikeskseks (*agent-oriented*) modaalsuseks, kuna modaalhinnang on suunatud agendile. Deontiline modaalsus on tihedalt seotud dünaamilise modaalsusega, kuna tasub esitada ainult selliseid käske ja keelde, mida agent on võimeline täitma või mitte täitma (autoriteedil on mingid kogemused/teadmised agendi sisemiste omaduste ja situatsiooni muude olude kohta) (Tragel 2001: 103).

Kognitiivses lingvistikas vaadeldakse deontilist modaalsust kui võimaliku takistuse puudumist või olemasolu, takistused võivad olla füüsilised või sotsiaalsed (nt Sweetser). S. Winter (1998: 94) arvab, et kõige olulisem suhtluses on sotsiaalne võim ning modaalsed väljendid peegeldavad sotsiaalseid võimusuhteid. Sotsiaalsete suhete analüüsimisel on olulised kaks aspekti: kellel on kelle üle võim; kes kellega räägib. Need aspektid võivad omavahel kombineeruda neljal eri viisil (Winter 1998: 99):

1) kõnelejal on võim ja kuulajat kohustatakse;
2) kuulajal on võim ja kõnelejat kohustatakse;
3) võim on kellelgi kolmandal ja kõnelejat kohustatakse;
4) võim on kellelgi kolmandal ja kuulajat kohustatakse.

Keegi kolmas võib olla reaalne isik või impersonaalne võim. Nendest neljast situatsioonist sõltub, milliseid modaalseid väljendeid kasutatakse.

Deontilist modaalsust võib jagada alaliikideks sõltuvalt väljendite suhtlusfunktsioonist. Näiteks on H. Kangasniemi (1992) toonud välja järgmised liigid:

1) normidega seotud väljendid: luba, kohustus, keeld, indiferentsus (kui eitatakse tegevuse kohustust, on tegevus selles suhtes n-ö indiferentne, selle sooritamine sõltub agendist, nt *ei tarvitse*);
2) palved – kõneleja asetab ennast madalamale positsioonile kui adressaat, kellel on võimalus palvest keelduda;
3) ettepanekud, nõuanded, hoiatused – erinevus palvetest seisneb selles, et soovitatud tegevus on kasulik adressaadi jaoks.

Deontilistes lausetes sisaldub imperatiivsus, mis eeldab ühelt poolt selle allikat, s.o lubajat, vajalikuks pidajat, käskijat, keelajat jne, ja teiselt poolt seda, kelle käitumist mõjutatakse. Hinnangu allikat on nimetatud deontilisuse autoriteediks ja autoriteedi poolt mõjutatavat deontilisuse agendiks. Deontilisuse autoriteet võib olla kõneleja, mõni muu isik või kollektiiv, administratiivne või seadusandlik võim, kuid mõjutavaks autoriteediks võivad olla ka ühiskonna sotsiaalsed normid, kultuur ja agendi enda sisemine veendumus. Lauses jääb sageli deontilisuse autoriteet väljendamata, kuna hinnangu allika märkimine pole oluline. (Uuspõld 1989: 470, EKG 1993: 185)

Ajalehe juhtkirjas esineb deontilisuse autoriteedina ajaleht kui institutsioon. Ka ennast nimetamata on juhtkirja kaudu kõneleva institutsiooni autoriteet ühiskonnas vaikimisi omaksvõetud suhete võrgustikus sellise rollina aktsepteeritav ja enesestmõistetav. Aegajalt peab juhtkirja kirjutaja siiski vajalikuks deontilisuse autoriteeti ka eksplitsiitselt väljendada. Analüüsitud materjalis on hinnangu andjat ehk autoriteeti õpetavas tekstis nimetatud väga harva, vaid 8 korral oli lauses vastava ajalehe nimi – SL Õhtuleht 5 korral, Postimees 2 korral ja Eesti Päevaleht 1 korral. Kui autoriteet on eksplitseeritud, esineb ta koos mentaalse verbiga (*leiab*), selle nominaliseeritud vastega (*hinnangul* 3 korda) või ütlemisverbiga (*ütleb, kutsub*). Seoses verbiga *tahtma* oli hinnangu andjale viitamisel kasutatud 3 korral mitmuse 1. pöörde lõppu.

Sõnum võib olla suunatud kellele tahes, nii kõneakti osalisele kui sellest väljaspool seisjale või inimestele üldse. Tegemist on sel juhul üldistatud adressaadiga ning agent on lauses väljendamata. Deontilisuse agent on juhtkirjas enamasti vaadeldav selle taustal, kellele juhtkiri on suunatud, keda kirjutaja näeb oma teksti adressaadina, nn ideaallugeja positsioonil. Enamasti võib tekstist välja lugeda, kellele tekst on mõeldud. Vesa Heikkinen (1999) on oma materjalis näiteks eristanud rahvale, poliitikutele ja asjatundjatele suunatud juhtkirju. Üks osa juhtkirjadest on suunatud poliitikutele, neile tehakse ettepaneiteid ja antakse nõu. Sellistes juhtkirjades samastab ajaleht end keskmise lugejaga, lihtkodanikuga ning vastandab ennast poliitikutele ja ametnikele. Teine osa juhtkirjadest on suunatud kogu rahvale, keda mõjutatakse, õpetatakse või kutsutakse millekski üles. Juhtkiri võib olla adresseeritud ka mõnele konkreetsemalt määratud firmale

või otsustajale, hinnates või õpetades, kuidas adressaat peaks end ühiskonnas positsioneerima.

Teksti vastuvõtjat võib kohustada avalikult või peidetult. Avalik õpetamine seisneb kohustust ja vajalikkust märkivate keeleliste vahendite kasutamises, nt modaalverbid *pidama*, *tulema*. Peidetud õpetamise puhul viidatakse teistele tekstidele, mis on kohustuslikud, nt seadused. (Heikkinen 2002: 43–46)

Õpetavad väljendid ootavad teksti vastuvõtjalt mingit mittekeelelist reaktsiooni, õpetamisega püütakse juhtida vastuvõtja tegevust. Õpetavate väljendite hulka kuuluvad käsud, nõudmised, keelud, nõuanded, palved ja soovitused. (Honkanen 2002: 138)

Järgnevalt on vaadeldud, missuguseid keelelisi vahendeid kasutatakse juhtkirjades käskude ja soovituste edastamisel ning kellele on õpetamine suunatud. Analüüsist on välja jäetud käskude refereerimised (nt *Lihtsustatult seletades **soovitab SAK** panna Eestil põhirõhu infokiirteede arendamisele*) ja kohustust väljendavate vahendite minevikuvormid (nt *Hoiatavalt **pidanuks mõjuma** siin-seal ilmunud lehelood otseselt või virtuaalselt ärakasutatud seksilastest*), kuna need ei ole otseselt tegevusele suunatud, vaid kritiseerivad juba tehtut.

Erinevaid suhtlusrolle ei ole alati võimalik eristada, kuna funktsioonid on põimunud. Näiteks võib õpetamises näha kritiseerimist, kuna õpetusi antakse seepärast, et kirjutaja ei ole toimuvaga rahul. Samas võivad ka ühes lauses olla eksplitsiitselt väljendatud erinevad modaalsusliigid ja suhtlusrollid.

2. Õpetamise keelelised vahendid

Deontilist hinnangut väljendavad eesti keeles imperatiiv, jussiiv, modaalverbid, verbipartikkel *las*, mitmesugused verbid, noomenid ja adverbid (EKG 1993: 185–187).

2.1. Imperatiiv ja käsklause

Kõige eksplitsiitsem õpetamise vahend on käskiv kõneviis, mida leidub juhtkirjades aga väga harva (analüüsitud materjalis 5 lauset). Käskiva kõneviisi kasutust püütakse vältida, kuna see on liiga kategooriline ja on tavaliselt otseselt tegevusele suunatud. Käskude ja soovituste andmisel eelistatakse juhtkirjades muid vahendeid. SL Õhtulehes oli seoses valimistega kahel korral kasutatud imperatiivi mitmuse 2. pööret. Nendes lausetes väljendub tugev õpetamine, mis on suunatud kogu rahvale, igale lugejale. Ajaleht annab valijatele otseselt nõu eelseisvateks valimisteks.

(1) ***Püüdke*** *enne valimisi meelde tuletada, kelle te eelmine kord valisite ennast volikogus esindama.* ***Hinnake****, kas elu teie kodukohas on kolme aastaga edasi läinud ning milline on selle juures olnud valitud rahvaesindajate roll. (SLÕL 18.10)*

Kolmel korral kasutati ka imperatiivi mitmuse esimest pööret, kus käsu adressaadiks peetakse kogu (eesti) rahvast.

(2) ***Tundkem*** *uhkust!* (PM 14.02)
(3) *Halvim, mis võib juhtuda, on siinkohal parastavalt naabri üle irvitamine:* ***meenutagem****, et ka meil üritas end kunagi õhkida enesetaputerrorist.* (PM 14.10)
(4) *Kuid* ***mööngem****, et klaasjääga teedelt ridamisi kraavi vajuvad bussid on sügavalt ebanormaalne nähtus.* (SLÕL 05.02)

Mitmuse esimese pöörde kasutamisega kaasab kirjutaja deontilisuse agendina ka iseenda. Lause (2) puhul on tegu pigem üleskutsega, mis on oma stiililt pidulik. Lausetes (3) ja (4) pöördutakse imperatiivi vormis verbiga lugeja poole. Verbi *meenutama* tähenduses peitub vihje sellele, et lugeja on vastavast sündmusest eelnevalt teadlik (Fowler 1991: 219). Kirjutaja viitab sellega rahva ühisele mälule. Kuigi tegemist on lugeja poole pöördumisega, kirjeldab verb pigem kirjutaja tegevust. Ükski neist verbidest, mis esinevad

imperatiivis, ei ole materiaalsele tegevusele suunatud, vaid väljendavad mentaalset protsessi. Selline verbivalik pehmendab imperatiiviga edastatud käsku, direktiivsus ei ole nii tugev. Näites (3) väljendub õpetamine ka lause esimeses pooles, kus on kasutatud ülivõrdes negatiivset hinnangut tähistavat adjektiivi *halb*, millega viidatakse sellele, et nii ei tohiks teha.

Tavaliselt kasutatakse eesti keeles imperatiivi mitmuse 1. pöörde asemel indikatiivi 1. pöörde mitmust. *gem-/kem*-vormi kasutatakse aga peamiselt siis, kui tahetakse rõhutada kõneleja/kirjutaja rolli verbiga väljendatud tegevuses, samas kutsutakse kuulajat ühinema selle tegevusega (Erelt, Metslang 2004: 164).

Vaadeldud materjalis esines käskiv kõneviis kõigis näidetes jaatavas vormis, keelde ei olnud imperatiiviga edastatud. Kahel korral oli õpetamine väljendatud käsklausega, milles verb on *ma*-infinitiivis:

(5) *Postimees ütleb: kõik* ***valima****!* (PM 19.10)
(6) *Sel pühapäeval kõik* ***valima****!* (SLÕL 15.10)

2.2. Modaalverbid

Kõige sagedamini kasutatakse juhtkirjades õpetamiseks erinevaid modaalverbe indikatiivis või konditsionaalis. Imperatiivi asemel modaliseeritud väitlauseid kasutades saab vältida otsest direktiivsust ning viidet käsu adressaadile (Metslang 2004: 250). Lause näitab sel juhul, et viidatud tegevuse toimumine oleks vajalik, soovitav või hea.

Kokku leidus 87 modaalverbikonstruktsiooni. Kõige tavalisemad õpetamiseks kasutatavad modaalverbid on *pidama* (39 korda) ja *tulema* (28 korda). Teisi modaalverbe leidus märksa vähem: *tasuma* (8 korda), *maksma* (1 kord), *tohtima* (3 korda) ja *võima* (8 korda). *Pidama* ja *tulema* väljendavad tugevamat kohustuslikkust, teised modaalverbid väljendavad vajalikkust ja soovitavust. Selleks et õpetamine ei oleks liiga kategooriline, kasutatakse modaalverbe tihtipeale tingivas kõneviisis. Nii on vormiliselt tegemist pigem soovituste ja ettepanekute kui käskudega.

Modaalverbid indikatiivis. Modaalverbe kasutatakse õpetamisel siiski indikatiivis rohkem kui konditsionaalis (58 korral indikatiivis ja 29 korral konditsionaalis). Ülevaate erinevate modaalverbide kasutusest eri kõneviisides annab järgnev tabel:

Modaalverb	Indikatiiv		Konditsionaal	
	Jaatus	Eitus	Jaatus	Eitus
pidama	28	–	10	1
tulema	23	–	5	–
tasuma	3	1	4	–
maksma	–	1	–	–
tohtima	–	2	–	1
võima	–	–	8	–

Enamik kohustust märkivatest modaalverbidest esines sagedamini indikatiivis, *tasuma* esines aga võrdselt nii indikatiivis kui ka konditsionaalis. Erinev on aga modaalverbi *võima* kasutus: kõik õpetavad laused olid konditsionaalis.

Eitavaid lauseid leidus indikatiivis olevate modaalverbide puhul väga vähe, vaid neli lauset. Sellest järeldub, et keelde edastatakse juhtkirjades suhteliselt harva. Eitust on kasutatud ainult verbide *tohtima* (2 korda), *maksma* ja *tasuma* puhul, kusjuures modaalverbi *tohtima* ongi juhtkirjades kasutatud ainult keelu edasiandmiseks. J. Sang (1983: 125) on eituse uurimisel leidnud, et *maksma* ja *tasuma* esinevad eesti keeles sagedamini eitavas lauses, s.t on negopetaalsed. Juhtkirjades esines aga *tasuma* enamasti jaatavas kõnes, *maksma* puhul aga ei saa teha eituse-jaatuse osas järeldusi, kuna vastav verb esines analüüsitud materjalis vaid üks kord.

(7) *Riigikogu* ***peab*** *ka mõistma, et antud küsimuses on kiirustamine voorus.* (EPL 07.10)

(8) *Toompealaste eluasemepettuse taustal* ***tuleb*** *kaaluda erakondade rahastamist vaid riigieelarve kaudu.* (SLÕL 08.10)

(9) *Eesti poliitikutel* ***tasub*** *aga silmas pidada, et Venepoliitikas viib sihile rahulik enesele truuks jäämine.* (PM 11.02)

(10) *Tänulikkus NATO vihmavarju alla pääsemise eest* ***ei tohi*** *muutuda allaheitlikkuseks ega oma nina kaotuseks, riigisisesest otsustusprotsessist loobumisest rääkimata.* (SLÕL 10.02)

(11) *Ja* ***ei maksa*** *end petta lausega, et valimiste eel on tõde rahva kätes.* (SLÕL 03.02)

(12) *Kahtlemata tähendab järelevalveraporti avaldamine 6 kuud enne liitumist, et Eestil nagu teistelgi kandidaatmaadel,* ***ei tasu*** *käsi rüppe lasta.* (PM 10.10)

Verbide *tulema* ja *pidama* tähendus on sarnane. Võrreldes *pidama*-tarindiga reguleerivad *tulema*-tarindi kasutust teatud piirangud (nt agent ei saa olla tavaliselt elutu, ei saa kasutada eksistentsiaalse sisuga lausetes) (Penjam 2005: 35). Näiteks oli P. Penjami (2005: 117) uurimuse andmetel 1990ndate ajakirjandustekstides modaalse *tulema*-tarindi puhul agent väljendatud 11,6% lausetest. K. Mandra (2005) on analüüsinud deontilist modaalsust väljendavaid verbe poliitikute arvamusartiklites ja leidnud, et *pidama* puhul on agent enamasti olemas, *tulema* puhul mitte. Modaalverbi *tulema* suurt osakaalu juhtkirjades on T. Nurmi (1991: 735) põhjendanud sellega, et *tuleb* tundub mingil määral ametlikuna ja sobib juhtkirjade keelde ka selle poolest, et selles on iseenesest midagi tulevikule viitavat. Üldiselt vaadatakse juhtkirjades tulevikku: mida edaspidi tuleb või tuleks teha.

Modaalverbid konditsionaalis. Konditsionaali kasutatakse direktiivsuse pehmendamiseks. Konditsionaal annab soovitusele tagasihoidlikkuse ja ebakindluse varjundi. Enamasti on laused jaatavad. Eitust on kasutatud modaalverbide *pidama* (1 lause) ja *tohtima* (1 lause) puhul. K. ja R. Pajusalu (2004: 264) seovad konditsionaali kasutuse viisakusteooriaga: konditsionaali funktsiooniks on vähendada ettepaneku pealetükkivust ja viidata kõneleja ebakindlusele. Nende uurimuse andmetel on enamasti konditsionaalivormis ettepanekud impersonaalsed, lauses ei ole öeldud, kes peaks tegevuse sooritama. Kõneleja soovib, et sündmus toimuks tulevikus.

(13) *Vaata Maailma kursuste kasulikkuses pole seega kahtlust, aga* ***tuleks*** *hakata aktiivsemalt otsima lahendusi probleemile, et raudvara puudumise tõttu ei jää ca 40% kursuste läbijatest internetikasutajaks.* (EPL 15.10)

(14) *Mõtlema* ***peaks*** *aga, miks firmad teevad annetusi ning kui partei raha vastu võtab, siis kuidas see annetus partei edasist tegevust mõjutab.* (SLÕL 08.10)

(15) *Seepärast* ***võiksid*** *nii ärijuhid kui poliitikud ühiskonnaasjade korraldamisel tõsiselt võtta eespool nimetatud konverentsi peaesineja Margaret Wheatley manitsust, et väga tugev konkureerimine ei too edu, sest looduses domineerivad üksteist toetavad suhted.* (EPL 14.10)

(16) *Teiseks* ***tasuks*** *mõelda ka võimalikele globaalsetele arengutele põllumajanduse vallas.* (EPL 08.10)

(17) *Seda* ***ei tohiks*** *nüüd, aastal 2003, küll kuidagi unustada.* (PM 07.02)

(18) *Jah, kaasaegset kunsti tarbivad Eestis vähesed, kuid seda seika* ***ei peaks*** *eelarvepoliitikaga kinnistama vaid hoopis häbenema.* (EPL 10.10)

Agendi olemasolu lauses. 87st modaalverbiga lausest esines agent 39 lauses. Agent oli olemas järgmiste modaalverbide puhul: *pidama* (25 lauset), *võima* (8 lauset), *tasuma* (5 lauset) ja *tohtima* (1 lause). *Võima* puhul oli agent esitatud kõigis lausetes. Indikatiivi ja konditsionaali seost agendi olemasoluga saab vaadelda ainult verbide *pidama* ja *tasuma* puhul. *Tasuma* puhul ei ole agendi esinemises erinevust: agent oli olemas 3 korral konditsionaalis ja 2 korral indikatiivis. *Pidama* puhul saab aga öelda, et kui modaalverb esineb konditsionaalivormis, on agent enamasti lauses väljendatud (9 lauses 11st). Indikatiivi puhul oli agendita ja agendiga lauseid enam-vähem võrdselt. Lauses agendi olemasolu vaadeldes, tuleb selgelt esile modaalverbide *pidama* ja *tulema* kasutuserinevus – *tulema* puhul ei olnud üheski lauses agenti eksplitseeritud.

2.3. Muud leksikaalsed vahendid

Õpetamise funktsiooni saab lisaks modaalverbidele edasi anda ka teiste leksikaalsete vahenditega. Vaadeldud juhtkirjades on kohustatuse väljendamiseks kasutatud nelja adjektiivi koos *olema*-verbiga: *lubamatu, mõistlik, vajalik, ebaõiglane.* Näidetes (21) ja (22) on verb tingivas kõneviisis, mis jällegi pehmendab õpetamist. 2 lauses on väljendatud adjektiiviga käsku ja 2 lauses keeldu. Adjektiivide puhul on keelu edastamiseks kasutatud leksikaalset eitust, näiteks *lubamatu, ebaõiglane.*

(19) *SL Õhtulehe hinnangul* ***on lubamatu****, et võrreldes sõiduautodega tehakse liiklusohutuse alal mööndusi transpordifirmadele, eriti neile, kes tegelevad reisijateveoga.* (SLÕL 05.02)

(20) *Et vabatahtlikult keegi iseenda õigusi piirama ei hakka, siis* ***on vajalik*** *sama range ja reglementeeritud aruandluse rakendamine kui see, millega riik puistab erafirmade raamatupidamisi.* (SLÕL 13.10)

(21) *Postimehe hinnangul* ***oleks*** *NATO-l* ***mõistlik*** *palve täita ja Türgi kaitsmist kavandama hakata.* (PM 12.02)

(22) *Riiklikku arengukava ajaperspektiivi arvestades (2003–2006 ehk kõigest kolm aastat)* ***oleks ebaõiglane*** *rahandusministeeriumi lähenemine täiesti maha teha.* (EPL 26.10)

Ühel korral esinesid õpetamisel adverbid *tarvis* ja *vaja.*

(23) *Kui sündmuste kaasaegsed on areenilt lahkunud,* ***läheb*** *mineviku mõistmiseks* ***tarvis*** *uusi ja hoopis teistsuguseid müüte.* (PM 24.10)

(24) *Rohkem* ***on vaja*** *ja paremat, et armastus kasvaks.* (EPL 24.10)

Substantiividest kasutati kohustamisel sõnu *mõte* koos eitusega (*pole mõtet*) ja *aeg* ühendites *on ülim aeg* ja *on viimane aeg.*

(25) *Otsese vajaduseta* ***pole mõtet*** *lihtsalt varasema lubatud kuupäeva pärast kumme vahetama tormata.* (PM 11.10)
(26) *Kirjanike Liidul näibki olevat* ***ülim aeg*** *selgusele jõuda, kas jätkata edukalt toime tuleva kutseühinguna pisut esoteerilist klubielu või tõusta taas tribüünile.* (PM 08.10)
(27) *Uuringust vaatab vastu totaalne ebavõrdsus, mille vähendamisega* ***on viimane aeg*** *pihta hakata.* (EPL 12.10)

Näites (26) esineb ka episteemilist modaalsust märkiv modaalverb *näima*, mis annab õpetamisele pehmema tooni.

Lisaks modaalverbidele võivad deontilist tähendust sisaldada ka muud verbid, nt *kohustama*, *vajama*, *kõlbama*, *kutsuma* (2 korda).

(28) *Selleks* ***kohustab*** *meid ka demokraatia põhimõte.* (PM 19.10)
(29) *Just selle pärast* ***ei kõlba*** *poliitikat kujundavatel aruteludel kulutada aega eeskujude importimisele, Eesti poliitika reeglid ei saa olla automaatselt head või halvad seetõttu, et naabritel on nii.* (EPL 21.10)
(30) *SL Õhtuleht* ***kutsub*** *kõiki 20. oktoobril valima.* (SLÕL 15.10)
(31) *Teadus aga* ***vajab*** *raha ilmtingimata!* (PM 03.02)

Õpetamise hulka võib lugeda ka soovid. F R. Palmeri (2001: 13) järgi väljendavad soovid suhtumist propositsiooni, mille tegelik staatus ei ole teada või mis viitavad mittetegelikele olukordadele. Soovid on osaliselt deontilised ja osaliselt episteemilised. H. Kangasniemi (1992: 269) aga eristab eraldi modaalsuseliigina *volitives*, mis sisaldavad erinevaid soovide ja lootuste väljendusi. Mõnesid neist võib pidada varjatud direktiivideks, mis on otseste käskude kõhklevamad variandid.

Juhtkirjades on soovitamiseks kasutatud verbi *tahtma*. H. Metslangi (2004: 252) järgi väljendab kõneleja performatiivlausega oma tahet, soovi, lootust, arvamust, mis näitab, et käsu saajalt oodatakse selle täitmist. Kõik laused verbiga *tahtma* ei ole aga otseselt tege-

vusele suunatud, vaid näitavad ainult kirjutaja arvamust. Piiri soovituse ja soovi vahele ei ole alati võimalik tõmmata. Kokku leidus juhtkirjades 7 lauset verbiga *tahtma*. Soovitus on verbi *tahtma* puhul väljendatud otse pealause verbiga, soovituse sisu aga kõrvallause tingiva kõneviisiga. Pealause verb võib olla nii indikatiivis kui ka konditsionaalis. Konditsionaalivormis olev tahteväljendusverb annab soovitusele tagasihoidlikuma varjundi.

(32) ***Tahame**, et kõik erakonnad oleksid tulusid ja toetajaid avalikustades avameelsed.* (SLÕL 09.10)
(33) *SL Õhtuleht **tahaks**, et riigi rahakotti säästev roheline mõtlemine leviks meie riigiasutustes laiemalt.* (SLÕL 13.02)

Õpetaja rolli ei saa alati seostada konkreetsete keelevahenditega. Tihtipeale tuleb õpetamine välja suuremast tekstiosast (nt lõigust) mitmete hinnanguliste sõnade koosmõjust. Näiteks järgnevas näites õpetatakse rahvast, kirjeldades lihtsalt sündmusi, mille suhtes ajaleht on kriitiliselt meelestatud. Õpetamine seisneb viimases lauses, milles näidatakse, mis juhtub, kui rahvas oma käitumist ei muuda.

(34) *Nagu äsjased valimised näitasid, toimib võimu ja rahva suhetes lumepalliefekt. Mida rohkem silmakirjalikke vaatemänge, seda rohkem hääli; mida rohkem hääli, seda rohkem võimu ja raha vaatemängudeks. Lõpptulemus on igal juhul üks: kuni rahvas ei hooli võimust, ei hooli võim millestki peale iseenda.* (PM 23.10)

Mõnikord esitab kirjutaja argumente, selgitusi ja õigustusi, miks adressaat peaks midagi tegema. Sellega pehmendatakse käsku. Põhjendusi võib olla kahte tüüpi: 1) soovitatav tegu on mingi teise olukorra tagajärg (sidesõnadega *sest*, *kuna*); 2) soovitatava tegevusega jõutakse mingi teise olukorrani (*selleks et*). (Kangasniemi 1992: 144–146)

(35) *Selleks, et rahasumma ei muutuks,* ***tuleks*** *muuta palgaga seotud maksude määrasid ning arvestuspõhimõtteid.* (EPL 23.10)

Lauses võib olla ka muid modaalseid sõnu, mis muudavad käsu tugevamaks või pehmemaks. Lauses (36) intensiivistab käsku paratamatusadverb, näites (37) pehmendab modaalverb *ehk* soovitust.

(36) *See* ***tuleb*** *tingimusteta hukka mõista.* (PM 25.10)
(37) *Alustada* ***tuleb*** *ehk päris algusest – näiteks asutavast kogust, nagu Afganistanis. Appi tuleks kutsuda lääneriike, keda tshetsheenid usaldavad rohkem kui Venemaad.* (PM 25.10)

3. Õpetamise adressaat

Nii nagu Heikkinen on jaganud juhtkirju rahvale, poliitikutele ja asjatundjatele suunatuteks, võib ka Eesti juhtkirjade analüüsimisel eristada kolm rühma, keda ajaleht püüab õpetada, kes on modaalsusanalüüsi terminites n-ö deontilisuse agendiks. Õpetamise adressaadi liigitamisel on lisaks sisulisele jaotusele kasutatud ka vormilist jaotust.

Poliitikud/otsustajad. Juhtkirja õpetused on enamasti suunatud poliitikutele või otsuste tegijatele. Ajaleht annab poliitikutele nõu, mida nad peaks rahva heaolu nimel tegema. Õpetamise adressaat on lauses otseselt nimetatud 20 korral (kas institutsiooni, kollektiivi või konkreetsete poliitikutena). Käsu adressaadile viitamisel on kasutatud mitmust 5 korral (adressaat on esitatud homogeense rühmana, nt *poliitikud, mõõdukad, Tallinna juhid*) ja kollektiivsubstantiivi 11 korral (nt *Eesti, Riigikogu, riik, sotsiaalministeerium*). Konkreetseid üksikisikuid oli õpetamisel mainitud 3 korral (nii ametinimetuse kaudu nt *president* kui ka nimeliselt nt *Siiri Oviir*). Ühes lauses oli kasutatud ka mitmuse 1. pööret.

(38) *Eesti linnade, eriti Tallinna juhid* ***peaksid*** *kindlasti neisse valdadesse koolitusele minema, et selgeks saada, kuidas sõnade asemel tegusid teha.* (EPL 12.10)

(39) *Et mitu asjatundjat nimetas eduaruannet väga palju ette vaatavaks,* ***tasuks*** *Eestilgi hakata mõtlema, mis saab pärast liitumiskõneluste lõppu.* (PM 10.10)

(40) *Siiri Oviir ja Hannes Danilov* ***peavad*** *vaatamata tekkinud kohtuvaidlusele leidma töötavad lahendused – kõik, kes soodusretsepti vajavad, peavad selle ka saama.* (PM 05.02)

(41) ***Peame*** *arvestama metsarahva tagasihoidlikkust ja rahusoove, seisuste puudumist.* (EPL 21.10)

Kui deontilisuse agendiks on riigi nimi, siis tähendab see üldjuhul vastava riigi valitsust. Valitsejarühmade esitamine kollektiivsubstantiivina jätab mulje rühmast kui homogeensest tervikust, mis tegutseb nagu üksikindiviid (Kukk 2001: 149). *Eesti* ja mitm 1. isiku kasutamisel luuakse mulje Valitsejate ja rahva ühtsusest, samas hajub vastutus kõigi ja seega eikellegi vahel (Kukk 2001: 150).

Tihtipeale ei ole agenti lauses otseselt nimetatud, kuid see tuleb tekstist välja (nt on eelnevalt nimetatud). Näites (42) antakse nõu palgaga seotud maksude määrade kohta, mis on iseenesest mõistetavalt suunatud poliitikutele, sest peale riigikogu ja valitsuse pole kellelgi võimalust esitatud soovitust täita:

(42) *Selleks, et rahasumma ei muutuks,* ***tuleks*** *muuta palgaga seotud maksude määrasid ning arvestuspõhimõtteid.* (EPL 23.10)

Ühes lauses oli kasutatud umbisikulist tegumoodi otsustajatest rääkides. Lause sisaldab ka kriitikat, väljendab ajalehe negatiivset suhtumist, et niimoodi tehakse.

(43) *SL Õhtulehe hinnangul on* ***lubamatu****, et võrreldes sõiduautodega tehakse liiklusohutuse alal mööndusi transpordifirmadele, eriti neile, kes tegelevad reisijateveoga.* (SLÕL 05.02)

Rahvas. Teine osa õpetustest on üldisikulised, suunatud meile kõigile, kogu rahvale. Erinevalt poliitikutele suunatud juhtkirjadest pole rahvale suunatud juhtkirjades deontilisuse agenti tavaliselt konkretiseeritud. Nt lauses (44) õpetatakse valijat, kellele oma hääl anda, kuigi adressaati ei ole otseselt väljendatud.

(44) *Eelistada **tuleb** neid inimesi ja erakondi, kes orienteeruvad kohaliku elu korraldamisele. Eelistada **tuleb** tegelikke poliitikuid, mitte «parteibroilereid», kes lähevad üksnes oma erakonnale hääli korjama ning kellest pole lootagi otsustajat ja vastutajat valla või linna käekäigu eest. **Peab** teadma, et ükski minister ei loobu omavalitsusse valituna oma ametist.* (PM 19.10)

Viies lauses on eksplitsiitselt väljendatud ka käsu adressaat. Kahel korral on õpetus suunatud mingile konkreetsemale rühmale lugejaskonnast, kasutades selleks mitmust. Ühel korral oli kogu rahvale suunatud õpetuse puhul kasutatud pronoomenit *meie* ja kahel korral *kõik*:

(45) *Kui ennekõike linnas sõitvad autojuhid **peaksid** otsustama pigem lamellkummide kasuks, siis rohkem maal liikuvatele juhtidele on naelrehvid kindlasti parem võimalus.* (PM 11.10)
(46) *Selleks **kohustab** meid ka demokraatia põhimõte.* (PM 19.10)
(47) *Sel pühapäeval kõik **valima**!* (SLÕL 15.10)

Erinevad spetsialistid/organisatsioonid. Erinevatele spetsialistidele, organisatsioonidele suunatud õpetusi oli 8. Sellisel juhul on alati tekstis nimetatud see, keda õpetatakse.

(48) *Headele külastajatele **tasuks** mõelda ka jalgpalliliidul.* (EPL 18.10)

Lisaks otsestele õpetustele leidub juhtkirjades ka selliseid soovitusi ja nõuandmisi, mis vormiliselt on küll õpetused, aga lugejal on raske

näha, kuidas deontilisuse autoriteet saaks deontilisuse agenti mõjutada. Sellised pöördumised on tõlgendatavad pigem lehe arvamusavaldusena, et niimoodi peaks olema. Selliseid soovitusi antakse siis, kui sündmused toimuvad väljaspool Eestit ning ajaleht ei saa oma soovitustega sündmuste käiku mõjutada.

(49) *Armee **peaks** tsiviilelanikke kaitsma, suhtuma neisse kui Vene kodanikesse, mida nad ju ongi.* (PM 25.10)

Elutu subjekt. Seitsmel korral oli agendiks elutu subjekt. Kuna elutu subjekt ei saa olla deontilisuse agendiks, siis on tegemist korraldusega, milles adressaati ei ole väljendatud (Uuspõld 1989: 474). Kuid see, kellele käsk tegelikult on suunatud, ilmneb ikkagi kontekstist. Järgnevas näites on sellisena tõlgendatav muuseumi juhtkond või keegi, kes muuseumi arengu eest vastutab. Ajaleht ei pea seda otseselt teadma, õpetus on pigem soovitatava olukorra kirjeldus.

(50) *Muuseumi tehniline sisseseade ja oskusteave **peavad** võimaldama tutvumist kogu maailma kunstiga.* (EPL 10.10)

Kokkuvõtteks

Õpetamine on üks tavalisemaid juhtkirjade suhtluseesmärke. Juhtkirjades antakse nõu poliitikutele, erinevatele organisatsioonidele/spetsialistidele ja ka tavalisele lugejale. Õpetamisega püütakse mõjutada inimeste mõtlemist ja käitumist. Kõige sagedamini on ajalehe õpetused suunatud poliitikutele.

Keelelistest vahenditest kasutatakse õpetaja rolli kujundamisel imperatiivi, modaalverbe ja muid leksikaalseid vahendeid. Kõige tavalisem õpetamisvahend neist on modaalverb. Imperatiivi kasutust püütakse vältida, kuna see on liiga kategooriline. Enamasti on õpetavad laused jaatavas kõnes, keelde leidus väga vähe. Soovituste pehmendamiseks on kasutatud tingivat kõneviisi ja modaalseid adverbe. Samuti annab õpetamisele tagasihoidlikuma varjundi see, kui lauses on esitatud põhjendusi/selgitusi, miks nii peaks toimima.

Deontilisuse autoriteeti tavaliselt lauses ei nimetata, kuna see on iseenesestmõistetav. Mõnikord oli aga oma arvamuse rõhutamiseks kasutatud vastava ajalehe nime. Kokku leidus vaadeldud juhtkirjades 115 lauset, kus õpetamise funktsiooni väljendamiseks oli kasutatud eksplitsiitset väljendusvahendit. Neist ainult 40 lauses oli olemas ka agent, mis näitab seda, et juhtkiri esitab soovitusi ebamääraselt ja ebaisikuliselt. T. Nurmi (1991) on leidnud, et selline nähtus on ülemaailmne, et kedagi juhtkirjades otseselt ei kästa.

KIRJANDUS

EKG 1993 = Erelt, M., R. Kasik, H. Metslang, H. Rajandi, K. Ross, H. Saari, K. Tael, S. Vare, Eesti keele grammatika II. Süntaks. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut.

Erelt, Mati; Helle Metslang 2004. Grammar and Pragmatics: Changes in the Paradigm of the Estonian Imperative. – Linguistica Uralica, 3, 161–178.

Fowler, Roger 1991. Language in the News: discourse and ideology in the press. London: Routledge.

Halliday, M. A. K. 1994. An introduction to functional grammar. London: Arnold.

Heikkinen, Vesa 1999. Ideologinen merkitys kriittisen tekstin tutkimuksen teoriassa ja käytännössä. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 728.) Helsinki: SKS.

Heikkinen, Vesa 2002. Tietoa tuotteesta, jolla on visio, imago ja profiili. Millainen teksti on kunnan viestintästrategia? – V Heikkinen (toim). Virkapukuinen kieli. Helsinki: SKS. 28–52.

Honkanen, Suvi 2002. Päämäärien valtakunta. Välttämättömyys ja toiminta viraston ohjailevissa kirjeissä. – V. Heikkinen (toim). Virkapukuinen kieli. Helsinki: SKS. 137–156.

Kangasniemi, Heikki 1992. Modal expressions in Finnish. Studia Fennica. Linguistica 2. Helsinki: SKS.

Kukk, Inga 2001. Eesti rahvuspoliitika osalised ajalehetekstides – kriitiline tekstianalüüs. – R. Kasik (toim). Keele kannul. Pühendusteos Mati Erelti 60. sünnipäevaks. (Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 17.) Tartu. 146–165.

Mandra, Katrin 2005. Deontiline modaalsus poliitikute arvamusartiklites. Bakalaureusetöö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti keele õppetoolis.

Metslang, Helle 2004. Imperative and Related Matters in Everyday Estonian – Linguistica Uralica 4, 243–256.

Nurmi, Timo 1991. Nessessiivkonstruktsiooni kasutamine eesti ajalehtede juhtkirjades. – Keel ja Kirjandus 12, 732–742.

Pajusalu, Renate; Karl Pajusalu 2004. The Conditional in Everyday Estonian: Its Forms and Functions – Linguistica Uralica 4, 257–269.

Palmer; F. R. 2001. Mood and Modality. Cambridge: Cambridge University Press.

Penjam, Pille 2005. *tulema*-verbi leksikaalsest ja grammatilisest kasutusest ning modaalse funktsiooni kujunemisest eesti kirjakeeles 17.–20. sajandil. Magistritöö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti keele õppetoolis.

Sang, Joel 1983. Eitus eesti keeles. Tallinn: Valgus.

Sweetser, Eve 1990. From Etymology to Pragmatics. Metaphorical and cultural aspects of semantic structure. Cambridge: Cambridge University Press.

Tragel, Ilona 2001. Eesti *saama* ja *võima* ning soome *saada* ja *voida*. – Keel ja Kirjandus 2, 99–110.

Uuspõld, Ellen 1989. Modaalsusest ja modaalsest predikaadist eesti keeles. – Keel ja Kirjandus 8, 468–477.

Winter, Simon 1998. Expectations and linguistic meaning. Lund.